

Lupták, Milan a Prorok, Vladimír. Politické ideologie a teorie od starověku po rok 1848. Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. 414 s. ISBN 9788073802646

Pavel Dufek¹

1. Mezi skripty a monografií

V roce 1998 vyšla nákladem Vysoké školy ekonomické skripta *Politické ideologie a teorie v dějinách* autorské dvojice Milan Prorok a Vladimír Lupták. Před patnácti lety se jednalo o záslužný počín, neboť původní česká zpracování dějin politického myšlení, nepoznamenaná v různých ohledech marxisticko-leninskou ideologií, v té době prakticky absentovala (nepočítáme-li Čermákovu *Otázku demokracie*, která měla odlišný charakter, a ranou verzi Krskové *Kapitol z dějin evropského politického a právního myšlení*); překlady kvalitních zahraničních pojednání nebyly na obzoru; a obdařenost zdejších knihoven originály těchto děl byla nevalná, přičemž o mezinárodních elektronických knižních databázích si bylo možno nechat jen zdát. I v kontextu jinojazyčných děl se ovšem *Politické ideologie a teorie* vyjímaly svojí pozorností k mimoevropským tradicím politického myšlení, stejně jako k obecným otázkám a problémům spojeným s pojmem a povahou politické ideologie a politické teorie. V neposlední řadě byla sympatická snaha autorů propojit dějiny politických idejí s historickým kontextem, v němž vznikaly a který zároveň ovlivňovaly, v protikladu k pouhé „intelektuální konverzaci“ s dávno mrtvými autory.

Stejně jako by bylo pochybné poměřovat tehdejší publikaci dnešními kritérii, nemá analogicky přílišného smyslu aplikovat dříve platná měřítka na dílo, které vyšlo v roce 2011. Budeme-li považovat publikaci nakladatelství Aleš Čeněk za druhé, resp. doplněné vydání, lze legitimně očekávat, že se autoři chopili existujícího materiálu s představou, jak svůj výklad doplnit o nové poznatky studia dějin politických idejí – rozšíření skript do období novověku (tj. cca od 17. století dále) koneckonců naznačovali v jejich Závěru –, případně kde si původní text žádá doplnění. Čtenář přiměřeně znalý dané oblasti zkoumání v neposlední řadě předpokládá, že se mu dostane podrobnějšího zdůvodnění povahy a cílů nového vydání, stejně jako motivací, které autory ve spolupráci s novým nakladatelstvím vedly k jeho opětovnému nabídnutí odborné či studentské veřejnosti – a to zejména s vědomím skutečnosti, že ponurá situace v nabídce domácí produkce a především přístupnosti cizojazyčné produkce je minulostí.

Zatímco doplnění textu o několik dějinně-politických charakteristik jednotlivých období či myšlenkových směrů, rozšiřující poznámky k jednotlivým postavám a tématům, a zejména o 120 stran

---

¹ Kontakt: Katedra politologie, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 60200 Brno. E-mail: dufek@fss.muni.cz

politického myšlení „buržoasních revolucí“ (sic) představuje chvályhodný posun z hlediska objemu nabídnutých informací, to, s jakými účely a s jakým zamýšleným přínosem kniha vstupuje do soudobého intelektuálního prostoru je poměrně nejasné, v neposlední řadě proto, že autoři nenabízejí v daných ohledech prakticky žádné souhrnné vysvětlení a/nebo vyústění. Knize chybí smysluplný úvod, závěr a koneckonců také předmluva kladoucí její nové vydání do souvislosti s tím předchozím.² Absence byť jen formálního upozornění na existenci předchozí verze textu (např. v tiráži) pak jen přispívá k celkové konfúzi stran povahy a cílů publikace. Pro její zhodnocení je přitom velmi podstatné, zdali je zamýšlena jako studijní pomůcka (a la první „skriptové“ vydání), nebo jako plnohodnotná monografie aspirující přispět k lepšímu (komplexnějšímu, hlubšímu, systematictějšímu apod.) chápání dějin politického myšlení.

2. Politická teorie, politická ideologie a evropocentrismus v politickém myšlení

Tyto poznámky související se samotnou náplní knihy jen nepřímou se v následujícím ještě přihlásí o slovo; nyní se budu soustředit na klady a zápory textu tak, jak ke čtenáři přichází. Prvních přibližně 70 stran je věnováno jednak nastínění autorských východisek pro výklad dějin politického myšlení (kapitola „Úvodem“) a jednak systematickému výkladu pojmu politické ideologie a souvisejících okruhů problémů (kapitoly 1–4 tvořící část I, „Politické ideologie jako objekt analýzy“) – či přinejmenším snaze o formulaci takového výkladového (nikoliv, s přihlédnutím k obsahu knihy, *výzkumného*) rámce. Dalších cca. 300 hustě potisknutých stran pak přináší samotný výklad dějin politického myšlení od starověku přibližně do poloviny 19. století, přičemž kromě euroamerického prostoru směřují autoři svoji pozornost i k oblastem jako Indie, Čína, Blízký Východ či arabský/islámský prostor.

Už jen toto tematické, geografické i časové rozpětí ukazuje na ambiciózní intelektuální projekt usilující o propojení „teorie politických ideologií“ s analýzou početných autorů, proudů i ideologických formací, jež lze v daných dimenzích vysledovat. Tím si však autoři na sebe zároveň kladou nadmíru obtížný úkol, totiž skutečně systematicky propojit obě tematické části knihy a naplnit tak očekávání či naděje z přidané hodnoty takto postaveného výkladu, které sami ve čtenáři onou první částí vyvolávají. Zde se ovšem projevují první strukturální či konceptuální potíže, které text od samého počátku provázejí a které se netýkají pouze propojení obou tematických okruhů, nýbrž také podoby těchto částí samotných.

Zatímco příprava půdy v první části naznačuje ambice autorů pojmut dějiny politických učení („ideologií“) ve svébytném výkladovém rámci *filosofie dějin a historiofilosofie* a s explicitním záměrem vyhnout se evropocentrickému modelu výkladu, a přispět tak do soudobých diskusí originální

² V obsahu figuruje kapitola „Úvodem“, ta nicméně není skutečným úvodem k tomu, co následuje. Viz níže.

výzkumnou perspektivou, druhá část knihy je ve skutečnosti veskrze běžným přetlumočením nejvýznamnějších postav, proudů a problémů v dějinách politických teorií – tu důkladnějším, onde povrchnějším, nicméně nijak zřetelně se nevymykajícím charakteru základních studijních textů „Neevropocentričnost“ zde znamená zahrnutí několika kapitol o mimoevropských/-severoamerických tradicích politického myšlení, plus poukázání na vzájemné ovlivňování prostřednictvím kulturní a politické výměny (antropologové by hovořili o procesech jako akulturace a kulturní difúze).

To vše souvisí s již zmiňovaným nejasným zacílením publikace, protože ačkoliv jako úvodní studijní text pro bakalářské vysokoškolské kurzy o dějinách politických idejí mohou *Politické teorie a ideologie* posloužit docela rozumně (s výhradami uvedenými níže), novátorských vhledů do problematiky se poučenější čtenář nedočká, ambiciózně znějícím úvodním kapitolám navzdory. To, že evropská tradice politického myšlení nebyla v dějinách jediná; že politické ideologie a teorie byly dlouho úzce provázané s náboženstvím a/nebo mytologií; že některé oblasti planety byly uzavřenější a jiné otevřenější, což se projevilo na politickém a hospodářském vývoji; nebo že ideje nelze zcela oddělit od soudobého společenského kontextu či určitých společenských a skupinových zájmů, jsou sice věcné a pravdivé, ovšem zároveň všeobecně známé teze, jejichž protiklady se snaží hájit málokdo, a implicitní snaha autorů knihy podávat svůj výklad jako odhalující dosud nereflektované aspekty dějin politických idejí i jejich zkoumání proto vyznívá nepřesvědčivě.

Jednou z příčin tohoto matoucího charakteru textu – zde opět odkazuji na chybějící zdůvodnění jeho motivací a účelů – je v mém pohledu nepřehledná podoba již první tematické části. Zdůrazněním *filosofie dějin a historiofilosofie* (s. 10) se autoři jakoby přihlašují ke konkrétnímu přístupu ke zkoumání jak lidských dějin, tak dějin politických idejí, nicméně namísto systematického nastínění takové výzkumné pozice a přípravy analytického aparátu pro zbytek knihy se vyjadřují postupně k (in)determinismu u K. Marxe, teorii nerovnovážných systému I. Prigogina, Schelerově filosofické antropologii, cyklickému a lineárnímu pojetí dějin, křesťanské eschatologii a konečně Toynbeeho a Weberově syntéze historického vývoje (10-17). Z těchto střípků bohužel nic hmatatelného neplyne, tím méně, že od s. 17 následuje přehled dějin zkoumání dějin politických idejí „od Aristotela po Žegklitze“ (17-26),³ který na s. 26 najednou přechází v diskusi příčin evropocentrismu v západoevropské *historiografii* (?), jenž má být dokonce „symptomem potvrzujícím závažnou diagnózu naší postmoderní doby, spočívající v neschopnosti dosáhnout všeobecného hodnotového konsenzu (...)“. Podivně působí již samotná superpozice „postmoderní doby“ a „evropocentrismu“, neboť ten byl koneckonců jedním z úhelných kamenů „všeobecného hodnotového konsenzu“, na který postmoderní myšlení z různých stran útočí. Z celkové perspektivy je průvodním problémem celé úvodní kapitoly skutečnost, že zatímco obecnou

³ Zde mám na mysli J. Žegklitzem editovaný sborník *Velké postavy politické filosofie* z r. 1996.

snahu o „polyfonický“ (s. 28) pohled na dějiny politických idejí ještě pochopit lze, jak přesně jej autoři hodlají dosáhnout je nanejvýš mlhavá záležitost.

Kapitoly 1–4 věnované „politickým ideologiím jako objektu analýzy“ pak tuto teoretickou a konceptuální nesrozumitelnost dále prohlubují. Na jednu stranu je třeba ocenit úsilí o komplexní pohled na problematiku politických ideologií, kdy si autoři všímají mimo jiné definičních otázek, sociální zakotvenosti poznání, funkcí politických ideologií, iluze neideologičnosti politiky, vztahu politické ideologie, teorie a filosofie (kap. I.1), problematiky pravdivého poznání v politice (I.2), vzniku, vývoje a typologie politických ideologií (I.3) a jejich vztahu k jiným modům myšlení (mytologickému, náboženskému a vědeckému; I.4). Na stranu druhou však řada podkapitol a sekcí působí selektivně a /nebo nedoargumentovaně, případně výklad daného problému končí jakoby „uprostřed“ a autoři z něj nic nevyvozují ani pro své další zkoumání, ani ve vztahu k tématům předešlým. Pro ilustraci uvedu tři příklady:

(1) Není vůbec jasné, proč by měli být pro tazání po možnosti pravdivého poznání v politice relevantními autory právě (pouze) Platón, Francis Bacon, Hobbes, francouzští osvícenci, de Tracy, Marx, pozitivističtí sociologové (Comte, Durkheim, Pareto), Freud, Scheler a Mannheim – respektive podle jakých kritérií byli tito autoři a směry vybráni a co je výstupem tohoto přehledu. (2) V kapitolách I.3 a I.4 je čtenář zásobován mnoha *přístupy, typy a způsoby* politického myšlení a politických ideologií, doplněnými o celou řadu příbuzných –ismů a filosofických směrů. Nikde se však nedozví, jak a zdali vůbec spolu jednotlivé kategorizace (a kategorie) souvisejí. Stejně tak zůstávají utajeny důvody k tvrzením typu „mytologický způsob myšlení je i dnes v politické sféře populární“ (s. 68), „racionalismus byl protipólem scholastiky“ (s. 69, pozn. 147), nebo že postmoderní myšlení se „spíše orientuje na mytologizaci politického myšlení“ (s. 71). (3) Je zvláštní, že v sekci o kritériích pravdivosti politického myšlení (s. 72–74) není ani zmínka o teoriích pravdy, jak jim rozumí současná filosofická epistemologie; zato se dozvídáme poměrně povrchní informace o Descartově pojetí „jasnosti a zřetelnosti“ idejí, Popperově modelu falzifikace a marxistickém primátu praxe.

Aby nedošlo k nedorozumění: Autoři i v první tematické části knihy prokazují obeznámenost s mnoha dílčími problémy, přímo či nepřímo se týkajícími oblasti politických ideologií, a v tomto smyslu je publikace nepochybně přínosem pro základní pochopení celé této rozsáhlé oblasti sociálně-vědného a filosofického zkoumání. Nedokážou však tomuto poněkud disparátnímu souboru témat vtisknout soudržnou a analyticky plodnou podobu, přestože v textu odkazují k autorům jako je Michael Freedon, kteří by jim mohli být značnou inspirací.

3. Od bráhmanismu ke slavjanofilům

Vůči druhé a co do počtu stran mnohem rozsáhlejší tematické části, tedy výkladu politických ideologií a teorií „od starověku po rok 1848“, již podobné výhrady konceptuálního a strukturálního rázu vznášet nelze, jednoduše proto, že je postavena víceméně chronologicky od politického myšlení starověku (část II: Indie, Čína, Izrael, Řecko, Řím) přes středověk (část III: východní a západní křesťanství, islám, Indie+Čína+judaismus v podmínkách středověku) až k novověku (část IV: renesance a reformace, období „buržoasních revolucí“ v Nizozemí, Anglii, USA, Francii, Německu, Itálii a Rusku). Pro tyto kapitoly sice platí dřívější povzdechnutí nad nevyužitým teoretickým a analytickým rámcem, nicméně lze k nim přistupovat i jako k samostatnému korpusu poměrně systematicky uspořádaných informací o dějinách evropského i mimoevropského politického myšlení, který veskrze naplňuje kritéria studijního textu a v některých sekcích a kapitolách je i překračuje.

Zahrnutí mimoevropských či spíše „mimozápadních“ tradic politického myšlení je v tomto pohledu nepochybně přínosným aspektem knihy; kromě výše zmíněných oblastí je možné do této dimenze zahrnout i kapitoly věnované východnímu křesťanství a návazně ruskému historickému a intelektuálnímu prostředí, které obvykle stojí na okraji zájmu podobných pojednání. Stejně tak je třeba vyzdvihnout výklad křesťanského politického myšlení v kontextu rozvoje křesťanské teologie a intelektuálního klimatu jako takového; přestože souborná díla k jednotlivým obdobím či ideovým proudům jsou k dispozici i v češtině (za všechny jmenujme dva „středověké“ svazky *Dějiny politického myšlení* vydané v roce 2011 nakladatelstvím Oikoymenh nebo monografii Martina Wernische *Politické myšlení evropské reformace z téhož roku*), jejich poměrně detailní a poučený výklad, stejně jako zasazení do širšího kontextu jsou osvěžujícími kroky napomáhajícími k důkladnějšímu pochopení historických i ideových souvislostí přinejmenším evropských intelektuálních dějin.

Zároveň je ale skutečností, že ani na třech stech stran nelze při takto širokém záběru nabídnout vyčerpávající obraz jednotlivých epoch a oblastí, natožpak hledat nové a objevné cesty v interpretaci konkrétních autorů a děl. Autorům je třeba přičíst ke cti, že v případě těch do výkladu zahrnutých podávají obecně vzato vyvážený obraz a skutečně se snaží o „objektivní“ pohled na danou materii; pozitivní je také zjištění, že se do seznamu analyzovaných dostávají i postavy (resp. jejich myšlenky), které – snad s výjimkou *Blackwellovy encyklopedie politického myšlení* – zůstávají v podobných dílech o novověkém politickém myšlení stranou hlavní pozornosti (vedle těch mimozápadních to jsou namátkou anglický radikalismus, Franklin, Adams, Marat, Babeuf, de Maistre, Pufendorf, Humboldt, Vico, Beccaria a další).⁴

---

⁴ Zdůrazňuji, že do tohoto hodnocení nezahrnuji specializované monografie a odborné články zabírající se nějakým konkrétním autorem či problémem; ty spadají do jiné kategorie publikací než recenzovaná kniha.

Úsilí o co nejširší perspektivu má ovšem i svoji stinnou stránku spočívající v nutnosti neustále selektovat podávané a interpretované informace; v tomto ohledu nemůže ani 300 hustě potištěných stran nabídnout dostatečný prostor. To má dvojí nepříznivý dopad na podobu textu: Za prvé, podobně jako v první tematické části knihy není výjimkou, že sekce a kapitoly na sebe nijak nenavazují, tj. ukončený výklad není dále nijak rozvíjen v následných pasážích. Jinými slovy, textu jako celku i jeho jednotlivým podúrovním chybí sevřenější výkladová linie: Dílčí informace jsou často pouze naskládány za sebe, přestože vybízejí k důkladnějšímu hledání konkrétních souvislostí, a namísto očekávané (dílčí) syntézy a jakéhosi můstku k dalšímu výkladu přichází „prostě konec“, ať už sekce či celé kapitoly. Stejně tak přicházejí autoři s tvrzeními, která nedokládají nebo nevysvětlují: Pokud se např. čtenář dozvídá, že Muo Ti byl „stoupencem principu společenské rovnosti“, a tudíž „jeho pozici lze nazvat radikálně utilitaristickou“ (s. 91), musí se nutně ptát, jaký je vlastně onen spojovací článek mezi společenskou rovností a utilitarismem; odpovědi se mu však nedostane. Zvláště vyznívá i situace, kdy je Jan ze Salisbury zařazen mezi „největší a nejzajímavější myslitele raného středověku“ (s. 192), aby mu následně byly přiděleny dva krátké odstavce zakončené pozoruhodným zhodnocením 12. století jakožto období plného „zloby a nenávisti“. Uvádí-li autoři, že „metodologickým jádrem [Rousseauovy] koncepce je egalitarismus, celostnost, historicko-logický přístup“ (s. 321), může si čtenář opět jen domýšlet, co se pod vznešenými termíny skrývá... Příkladů jako tyto je v knize vícero.

Za druhé, autoři se nevyhnuli kontroverzním až nepodloženým interpretacím, či dokonce omylům ve výkladu řady autorů a témat. Není možné zde podat kompletní výčet; zmíním proto jen některé. (1) *Eschatologie* není „představ[ou] o radikální změně světa, očekávání[m] nového, „ideálního“ života“ (s. 101), a přestože termín je následně užíván víceméně v patřičném smyslu, takováto definice je vzhledem k významu eschatologického myšlení o politice matoucí. (2) Není zcela pravdou, že Aristotelova autorita „byla pro středověk prakticky neochvějná“ (s. 121) a v každém případě to neplatí o jeho etických a politických spisech, o které zde jde především. (3) Není zřejmé, v jakém ohledu je neokonfucianismus jedním „z nejrozšířenějších a nejvlivnějších etických učení na světě“ (s. 228). (4) Tvrzení, že pro „mentální struktury novověkého racionalismu a osvícenství je charakteristická snaha učinit člověka šťastným i proti jeho vůli“ (s. 241), je pochybné a nesrozumitelné. (5) Tvrdit, že z „hodnotového paradigmatu kalvinismu prakticky vyrůstal angloamerický typ kapitalismu“ (s. 255) znamená nekriticky přijmout monokauzální interpretaci kapitalismu, kterou nesdílel ani otec představy o jeho „protestantském duchu“ Max Weber.

(6) Interpretace Thomase Mora jako nekompromisního utopisty a kritika soukromého vlastnictví jako takového (s. 258) je přinejmenším jednostranná a patrně mylná, jak lze zjistit pozorným čtením ambivalentně vyznívající *Utopie*. (7) Není jasné, v jakém smyslu mohl být „racionalismus“ ideologií nizozemské „republikánské buržoasie“ nahrazující kalvinismus (s. 265), zejména vzhledem k původní definici ideologie a k absenci vymezení toho, co se rozumí pod racionalismem. (8) Tvrdit, že

argumentace Miltonových pamfletů „není považována za příliš vytríbenou“ (s. 274), znamená patrně převzít názor (neznámého) sekundárního zdroje, který je s ním prakticky osamocen. (9) Prohlašovat Hobbese za obhájce „organického pojetí státu“ (s. 279) je nepochopením metafory Leviathana i specifické logiky Hobbesovy politické teorie. (10) Tvzení, že Adam Smith žádá ve své národohospodářské teorii „úplnou ekonomickou volnost a žádná omezení etickými kritérii a zákony“ (s. 284), je nejenom otrocky převzaté z jednoho sovětského sekundárního zdroje z r. 1978, nýbrž také dokládá, že autoři Smithovo dílo *neznají* (což ovšem není v prostředí normativní politické teorie až takovou výjimkou).

4. Poznámka k bibliografii a redakční práci

Na závěr krátká douška k formálnímu zpracování publikace a její zdrojové základně. Přestože je jako celek napsána srozumitelným jazykem, v některých pasážích získává poněkud chaotickou a nesrozumitelnou podobu, zřejmě jako důsledek okamžitých „nápadů“ na doplnění původního textu, ovšem bez důslednějšího propojení. Na první pohled pak udeří do očí opakované používání termínu „buržoasie“ a z něj odvozených slovních druhů, jako je „buržoasní revoluce“, „republikánská buržoasie“ nebo „buržoasní státnost“. Aniž bych hodlal podezírat autory ze skrytých sympatií k marxismu propašovaných do textu skrze lingvistické nástroje, je skutečností, že tento termín má v postkomunistickém prostředí zcela evidentní marxistické konotace, před nimiž jej nezachraňují ani významově víceméně neutrální kořeny ve francouzském a anglickém jazyce – přičemž lze argumentovat, že i tam jsou v současné době ponořeny do negativních normativních konotací na ose *bourgeoisie–capitalism*. Bezvýhradné trvání na „buržoasním“ charakteru novověkého politického myšlení proto vyznívá zvláště.

V předchozích odstavcích jsem narazil na utajené zdroje a časté opírání se pouze o sekundární literaturu, což je v práci podobného typu více než zarážející: U řady autorů nenajdeme jediný odkaz k jejich vlastním dílům a u některých dokonce ani k sekundárním zdrojům, z nichž autorská interpretace vychází. Po formální stránce by tak tento text musel být podle dnešních kritérií prohlášen za *nevyhovující*, stejně jako je tomu běžně u seminárních prací. To by mohl částečně vyvážit poměrně bohatý (devítistránkový) seznam použité literatury, nicméně zde se plně odhaluje snad ještě méně pochopitelný rys knihy, a to převládající, nekritické a nijak nekomentované spoléhání se na ruské a *sovětské* sekundární zdroje, často s vrocením po r. 1918 a před r. 1989/1991. Přestože autoři v úvodním přehledu existujících děl o dějinách politického myšlení připomínají celou řadu anglických, francouzských i německých zdrojů, v knize je využívají pramálo až vůbec. Je až nepochopitelné, proč knihu věnovanou minimálně z poloviny *západoevropskému/euroamerickému* politickému myšlení a vydanou v roce 2011 nepostavili (také) na poznatcích, které přináší akademicky nejproduktivnější

západoevropská/euroamerická tradice zkoumání dějin politických idejí a které se od prvního vydání z r. 1998 staly snadno přístupnými. Opět se vrací do hry otázka, s jakými motivacemi a s jakými účely vlastně tato publikace vstupuje do veřejného prostoru.

Konečně je nutné pochválit i pokárat redakční pozornost knize věnovanou. Chvályhodným rysem je podrobný devatenáctistránkový rejstřík rozdělený do jmenné a předmětné části, který notně usnadňuje vyhledání konkrétních informací a který se stává standardní součástí českých sociálně-vědných publikací jen velmi pomalu. Zároveň se ale nelze nepozastavit nad ohromným počtem překlepů, nedoklepů, chybějících písmen a zkomolených slov, které text provázejí od začátku do konce. Nejedná se o problém, který by knihu kompletně diskvalifikoval, nicméně stejně jako v případě odkazů na použitou literaturu by si podobně pokulhávající závěrečná studentská práce vysloužila dosti úsečné hodnocení.

Rozsáhlost předkládané recenze byla vyvolána především explicitními i implicitními ambicemi, které Milan Lupták a Vladimír Prorok do svého díla vložili; z této skutečnosti pak vychází i míra a počet kritických výhrad, které vůči němu vznáším. Chci zopakovat, že svoje přednosti *Politické ideologie a teorie od starověku po rok 1848* nesporně mají a že jako přehledový či „úvodový“ text přinášející nemalé kvantum informací o dějinách politického myšlení (či politických ideologií jako takových) mohou být užitečné studentům všech sociálně-vědných oborů, nejenom těch politicko-vědných. Z pohledu recenzenta, který očekává od monografie podobného typu a zaměření i odbornou přidanou hodnotu – připomínám, že cílové publikum je v případě této knihy nejasné – se nicméně jedná o nevyužitou příležitost.